

Gençliğin Gelişimi ve Problemleri Karşısında Din Görevlileri

(7. Uluslararası Din Görevlileri Sempozyumu
Bildirileri - Sakarya 2016)

EDİTÖR

Yrd. Doç. Dr. Abdullah İNCE

EDİTÖR YARDIMCISI

Arş. Gör. Kübra CEVHERLİ

İstanbul 2016

ENSAR NEŞRİYAT TİC. A.Ş.

© Eserin her türlü basım hakkı anlaşmalı olarak Ensar Neşriyat'a aittir.

ISBN : 978-605-9519-04-5

Sertifika No: 17576

Kitabın Adı

Gençliğin Gelişimi ve
Problemleri Karşısında
Din Görevlileri

(7. Uluslararası Din Görevlileri Sempozyumu
Bildirileri - Sakarya 2016)

Editör

Yrd. Doç. Dr. Abdullah İNCE

Editör Yardımcısı

Arş. Gör. Kübra CEVHERLİ

Yayın Yönetmeni

Hüseyin KADER

Kapak

Halil YILMAZ

Baskı-Cilt

ÇINAR MAT. ve YAY. SAN. TİC. LTD. ŞTİ.

100. Yıl Mahallesi Matbaacılar Caddesi
Ata Han No:34 / 5 Bağcılar - İSTANBUL
Tel: 0212 628 96 00 - Faks: 0212 430 83 35
Sertifika No: 12683

1. Basım

1.000 adet basılmıştır.

İletişim

Ensar Neşriyat Tic. A.Ş.
Oruçreis Mahallesi Giyimkent 12. Sokak No: 40/42 Esenler/ İstanbul
Tel: (0212) 491 19 03 - 04 Faks: (0212) 438 42 04
www.ensarneyriyat.com.tr ensar@ensarneyriyat.com.tr

ENGELLİ GENÇLERİN DİN EĞİTİMİNDE CAMİLERİN, KUR'AN KURLARININ VE DİN GÖREVLİLERİNİN YERİ VE ÖNEMİ

Mustafa BAŞKONAK *

Özet

Son yıllarda ilahiyat bilimlerindeki gelişmeler, beraberinde değişimleri de getirmiş, camiler ve Kur'an kurslarında devam edegelen din eğitimi ve hizmetleri, yetiştirme yurtları ve huzurevlerinde, hastaneler ve cezaevlerinde de sistemli bir yapılanma ile yürütülmeye başlanmıştır. Tüm bu güzel gelişmelere karşın ülke nüfusunun %12,29 unu teşkil eden engelli bireylere yönelik dinî eğitim ve hizmetleri ile ilgili çalışmaların mevcut durumu, yapılacak çalışmaların ne denli önemli olduğunu ortaya koymuştur. Toplumunu dini konularda aydınlatmak, din hizmetleri ile ilgili işlerini yürütmek, dini eğitimlerini sağlamak gibi görev ve sorumlulukları bulunan DİB, yaygın din eğitimi faaliyetleri itibariyle yurtiçi ve yurtdışında hem personeli hem de eğitim verilebilecek ortamları açısından çok geniş imkânlarla sahiptir.

DİB tarafından yürütülen yaygın din eğitimi faaliyetlerinden okul öncesi dönemden başlamak üzere tüm yaş ve cinsiyet gruplarındaki bireyler istifade edebilmektedir. Bu bakımdan Türkiye'nin en büyük yapılanması ile din eğitimi, öğretimi ve hizmetleri çeşitliliği çoğunlukla din görevlileri aracılığı ile sürdürülmektedir. Camiler ve Kur'an kurslarında engelli gençlere verilen din eğitimi ve hizmetlerinde karşılaşılan güçlükler ile bu güçlüklerle karşı çözüm önerilerinin sunulacağı bu çalışmada çeşitli engel gruplarında bulunan engelli gençlerin din eğitimi, öğretimi ve hizmetlerini almaları konusunda camilerin, Kur'an kurslarının ve din görevlilerinin yeri ve öneminin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Engelli, Din Eğitimi, Cami, Kur'an Kursu, Din Görevlisi.

* Yrd. Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü.

Sözlük anlamı olarak “engel” kavramı için bir şeyin gerçekleşmesini önleyen sebep, mâni, mahzur, müşkül, pürüz, mânia, handicap tanımları yapılmıştır. Terim olarak ise çevreyle etkileşiminde karşılaştığı problemlere¹ ve toplumsal yaşamın gereklerini yerine getirmede karşılaştığı sınırlılıklara² verilen addır. Korunma, bakım, rehabilitasyon, danışmanlık, destek hizmetleri ile yapılarda ve açık alanlarda özel fizikî düzenlemelere ihtiyaç duyan bireye “engelli” denilmektedir. Öte yandan bir yetersizlik veya engel nedeni ile yaşa, cinsiyete, sosyal ve kültürel faktörlere bağlı olarak kişiden beklenen rollerin yerine getirilememesi durumuna³ “engellilik” denir. Bu durum, bireyin sosyal, kültürel, ekonomik ve çevre uyumu ile etkileşimi içinde değerlendirilen, bireyi toplumun içerisinde bir fert olarak aynı hakları elde etme hususunda geçici ya da kalıcı sınırlılıklar ve kısıtlamalar ile karşı karşıya getiren bir süreçtir.

Her bireyin yetersizliği kendine özgü olmasına karşın, tanılanması, ihtiyaçlarının belirlenmesi, eğitimlerinde daha uygun düzenleme ve planlamaya yol gösterici olması için ortak özellikleri ve eğitim ihtiyaçlarına göre sınıflandırmalar⁴ da yapılmıştır.

- Zihinsel Öğrenme Yetersizliği Olan Bireyler,
- Görme Yetersizliği Olan Bireyler,
- Ortopedik Yetersizliği Olan Bireyler,
- Özel Öğrenme Güçlüğü Olan Bireyler,
- Duygusal, Davranışsal ve Sosyal Uyum Güçlüğü Olan Bireyler,
- Otistik Özellikler Gösteren Bireyler,
- Üstün Zekâ ve Üstün Yeteneği Olan Bireyler,
- Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu Gösteren Bireyler,
- Dil ve Konuşma Güçlüğü Olan Bireyler,
- İşitme Yetersizliği Olan Bireyler.

Son yıllarda ilahiyat bilimlerindeki gelişmeler, beraberinde değişimleri de getirmiş, camiler ve Kur’an kurslarında devam edegelen din eğitimi ve hizmetleri, yetiştirme yurtları ve huzurevlerinde, hastaneler ve cezaevlerinde de sistema-

1 Ataman, Ayşe, 2005. “Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitime Giriş” (Editör: Ayşegül Ataman), *Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitim*, 2. Baskı, Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 11-30, s.14.

2 Kırcaali-İftar, Gönül, 1998. “Özel Eğitim” (Editör: Süleyman Eripek), *Özel Gereksinimli Bireyler ve Özel Eğitim*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Yayınları No: 1018, 1-13, s.4.

3 T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, 2003. “I. Özürlüler Şurası, Çağdaş Toplum, Çağdaş Yaşam ve Özürlüler, Komisyon Raporları Genel Kurul Görüşmeleri”, 29 Kasım-2 Aralık 1999, Ankara: Takav Matbaacılık ve Yayıncılık A.Ş. s.6.

4 Milli Eğitim Bakanlığı, 2006. “Özel Eğitim Hizmetleri Tanıtım El Kitabı”, Ankara: MEB Yayınları, s.15.

tik düzenlemeler ile yürütülmeye başlanmıştır. Tüm bu güzel gelişmelere karşın ülke nüfusunun %12,29⁵ unu teşkil eden engelli bireylere yönelik dinî eğitim ve hizmetleri ile ilgili çalışmaların mevcut durumu, yapılacak çalışmaların ne denli önemli olduğunu ortaya koymuştur.

Allah (c.c), insanoğlunu hiçbir şey bilmez durumda iken yaratmış ve şükretmeleri için kulak, göz ve kalp vermiştir⁶. Eşref-i mahlûkat olarak yaratılan insan; din duygusuyla beraber düşünme ve öğrenmeye karşı bir hazır bulunuşluk içerisinde dünyaya gelir ve ömrünün sonuna kadar bunu geliştirerek devam ettirmek ister. Bunun devamı için madden ve manen, tüm bedenini etkisi altına alacak eğitime ve eğitimi için başkalarına ihtiyaç duyar. Kendisi ve evrenle alakalı temel sorulara da din eğitimi ile cevap bulur ki bunun neticesinde Allah'a karşı bir yakınlık hisseder.

Allah'a iman duygusuyla birtakım değerlere bağlanarak aynı değerlere inanan diğer insanlarla birlikte olma duygusuyla, içinde bulunduğu toplumda kendisinin de bir yerinin ve anlamının olduğunu kavrayarak⁷ *Neden ben?* sorusunun cevabını bulabilen bir engelli birey, sorunları aşabilecek gücü kendisinde hissederek kendine güven duygusu kazanmaktadır. İçinde buldukları engellilik durumunu her zaman sorgulayan engelli bireylerin bu olumsuz psikolojiden kurtulabilmeleri için dinî eğitim ve dinî hizmetler, kendileri için rehabilitasyon ve manevi destek olmaktadır. Ahiret inancı, kayıpların kabullenilmesini kolaylaştırarak, olayı yaşayan kişilere iyimserlik ve umut gibi ruh sağlığı açısından olumlu duygular kazandırmaktadır.

Toplumunu dinî konularda aydınlatmak, din hizmetleri ile ilgili işlerini yürütmek, dini eğitimlerini sağlamak gibi görev ve sorumlulukları bulunan Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), yaygın din eğitimi faaliyetleri itibariyle yurtiçi ve yurtdışında hem personeli hem de eğitim verilebilecek ortamları açısından çok geniş imkânlarla sahiptir. DİB tarafından yürütülen yaygın din eğitimi faaliyetlerinden okul öncesi dönemden başlamak üzere tüm yaş ve cinsiyet gruplarındaki bireyler istifade edebilmektedir. Bu bakımdan Türkiye'nin en büyük teşkilatlanması ile din eğitimi, öğretimi ve hizmetleri çoğunlukla din görevlileri aracılığı ile sürdürülmektedir.

5 Devlet İstatistik Enstitüsü ve Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, 2004. "Türkiye Özürlüler Araştırması 2002", Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, s.4.

6 Nahl 16/78

7 Kula, Naci, 2000. "Bedensel Özürlü Gençlerin Din Eğitiminde Dikkat Edilmesi Gereken Psikolojik Hususlar", *Gençlik Dönemi ve Eğitimi*, İSAV Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2000, s.2.

2015-2016 eğitim-öğretim döneminde ise DİB tarafından yürütülen yaygın din eğitimi faaliyetleri kapsamında 494 din görevlisi tarafından 1348 engelli bireye cami, Kur'an kursları ve Sivil Toplum Kuruluşlarının (STK) binalarında din eğitimi verilmiş olup, din hizmetlerinden istifade etmelerine olanak sağlanmıştır. Türkiye nüfusu, cami ve Kur'an kursu sayıları ile din görevlilerinin istatistikî bilgilerine bakıldığında ülke nüfusunun %12,29 unu teşkil eden engelli bireylerden sadece 1348 kişinin resmî yollarla dinî eğitim alması bu konudaki yetersizliği göstermektedir. Ayrıca Tablo 1. de görüldüğü üzere erkeklerin din eğitimi ve öğretimi faaliyetlerine katılımlarının bayanlara göre çok daha az olmasında herhangi bir işte çalışıyor olmaları, Cuma namazlarında vaaz ve hutbe esnasında az da olsa dinî bilgi ediniyor olmaları ve bu konuda hizmet verebilecek erkek din görevlilerinin sayısının yetersiz olması neden olarak gösterilebilir.

Tablo 1. Din Eğitimi ve Öğretimi Faaliyetlerine Katılan Öğrenci Sayıları⁸

Engel Türü	Erkek	Bayan	Toplam
Ortopedik Engelli	89	301	390
Görme Engelli	80	243	323
İşitme Engelli	31	456	487
Zihinsel Engelli	43	105	243
Toplam	243	1105	1348

2014 ve 2015 yıllarında DİB tarafından Türkiye'nin farklı illerinden erkek ve bayan din görevlilerine işitme ve görme engelli bireylere din eğitimi ve öğretimi verebilmeleri amacıyla hizmet içi eğitim kursları düzenlenmiştir. Bu eğitimlere katılan yaklaşık 500 din görevlisinin çok büyük bir kısmı engelli bireylere din eğitimi verme konusunda aktif bir şekilde çalışmamıştır. Gönüllülük esasına dayalı olan bu durumda yeteri kadar formasyona sahip, nitelikli din görevlisinin bulunmaması ve eğitim ortamlarının yeterince hazır hale getirilememesi, camilere ve Kur'an kurslarına gelen engelli birey sayısının niceliğini olumsuz olarak etkilemiştir.

Camiler ve Kur'an kurslarında farklı yaş ve cinsiyetteki engelli bireylere yönelik yürütülen din eğitimi ve öğretimi faaliyetlerinde din görevlileri tarafından öncelikli olarak toplumun engelli bireylere karşı olan bakış açısının değiştirilmesi

⁸ Diyanet İşleri Başkanlığı Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yaygın Din Eğitimi Daire Başkanlığı 2015-2016 Yaygın Din Eğitimi İstatistikleri.

ve farkındalığın artırılması hedeflenmektedir. Çünkü toplumun içerisinde bir fert olarak hayatını sürdürmeye çalışan engelli bireyin çevresindeki insanlarla etkileşimde bulunarak sosyalleşmesi ve bir birey olarak kabul görmesi, din eğitimi ve öğretimine karşı hazır bulunuşluğunu artırdığı gözlemlenmektedir. Engelli bireylere karşı yeteri düzeyde empati kuramayan ve farkındalık seviyesine ulaşamayan cami cemaati veya Kur'an kursu öğrencilerinin sergileyeceği olumsuz davranışlar, buralara gelen engelli bireylerin motivasyonunu, verimliliğini hatta devam durumunu da olumsuz şekilde etkilemektedir.

Gönüllü din görevlileri tarafından camiler, Kur'an kursları ve hastanelerde sadece din eğitimi ve hizmetleri değil aynı zamanda engelli bireylerin ve ailelerinin manevî gelişimlerine katkı sunmak amacıyla manevî destek ve dinî danışmanlık hizmetleri de sağlanmaktadır. Engelliliği kabullenme, eğitim ve öğretim faaliyetlerine katılma, sosyal yaşama iştirak etme, dinî sorumlulukları yerine getirme konusunda güçlükler yaşayan bireylere geçtiğimiz yıldan başlamak üzere pilot illerde manevî bakım hizmetleri vermeye başlanmıştır. Bakıma muhtaç kişilerin maneviyatını (kişisel gelişimlerini, morallerini) güçlendirmeyi, hayata bağlılıklarını artırmayı, iç (manevî) dünyalarıyla barışık olmalarını, manevî sapsmaları ve korkuları gidermeyi amaçlayan sosyal nitelikli ve insan odaklı bakım hizmetleridir. Manevî bakım, özellikle kronik hastalara, kalıcı sakatlığı olan engellilere ve yaşlılığa bağlı değişik sıhhi sorunları olan yaşlılara yönelik maneviyat destekli bütün hizmetlerdir. Maneviyat, tıbbî ve sosyal hizmetlerde bütüncül ve birleştirici bir rol üstlenir ve kişinin sağlığına yeniden kavuşmasına veya bu mümkün değilse mevcut durumuyla barışık olmasını ve hayata bağlı kalmasını sağlayan önemli bir unsurdur.⁹

Yine engelli bireylerin din eğitimi konusunda gönüllülük esasına dayalı olarak gayret sarf eden bazı din görevlileri, sadece görev yaptıkları cami ve Kur'an kurslarında değil aynı zamanda engelli okullarında ve rehabilitasyon merkezlerinde de eğitim-öğretim faaliyetlerine katılmaktadırlar. Özel eğitime ihtiyaç duyan bireylere yönelik din eğitimcisi yetiştirilmesi konusunda hassas davranan din görevlileri, çevresindeki din görevlilerinde farkındalık oluşturarak onların da eğitim-öğretim faaliyetlerine iştirak etmelerine katkı sağlamaktadırlar. Ayrıca özel eğitim ve din eğitiminde birlikte kullanılacak eğitim-öğretim materyalleri geliştirerek eğitim sürecine olumlu yönde destek vermektedirler. Akademik çalışmalar ve bilimsel toplantılara katılarak kendi kişisel gelişimlerine katkı sağ-

9 www.sosyalsiyaset.net/documents/mb.htm, Erişim Tarihi: 04.04.2016.

lamaktadırlar ve verecek oldukları eğitimin niteliğinin artması için çaba göstermektedirler.

Öte yandan din görevlileri, STK'ları engelliler ve ailelerine yönelik yapılması uygun olan dini içerikli sosyal-kültürel-egitimsel etkinliklere yönlendirme konusunda da büyük emek harcamaktadırlar. Sosyal sorumluluk projeleri ile çok geniş kitlelere ulaşabilme imkânları olan STK'lar, kuruluş amaçlarına uygun olarak çeşitli faaliyetlerde bulunmaktadırlar. Bu açıdan gönüllü din görevlileri, engelliler ve ailelerine yönelik din eğitimi ve öğretimi ile manevi destek hizmetleri konusunda farklı çalışmalara rehberlik etmektedirler.

Ayrıca din görevlileri, “Engellileri, ailelerini, engellilere yönelik hizmet veren kurum ve kuruluşlar ile diğer ilgilileri” kapsayan ve “Engelliliğin önlenmesi, engellilerin sağlık, eğitim, rehabilitasyon, istihdam, bakım ve sosyal güvenliğine ilişkin sorunlarının çözümü ile her bakımdan gelişmelerini ve önlerindeki engelleri kaldırmayı sağlayacak tedbirleri alarak topluma katılımlarını sağlamak ve bu hizmetlerin koordinasyonu için gerekli düzenlemeleri yapmayı” amaçlayan; 2005 yılında çıkartılan 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun¹⁰ gereği camilerin ve Kur'an kurslarının erişilebilirliği ve ulaşılabilirliği konusunda il ve ilçe müftülükleri ile ilgili kurumlarla koordineli bir şekilde çalışarak fizikî yetersizliklerin en asgari seviyeye indirilmesi için uğraş vermektedirler.

DİB Başkanı Prof. Dr. Mehmet Görmez bir röportajında: “Bizim cami içinde, hutbelerimizde, vaazlarımızda kullandığımız dil, bugünün gençlerini kuşatmıyor ve onların dilini anlayabilmek, onlarla iletişim kurabilmek için yeni bir dile ihtiyacımız var. Bu yeni dili bulmak için de büyük bir çaba içerisindeyiz. Bu hakikaten ciddi bir sorun. Zannetmeyin ki bu sadece Diyanet’in sorunu, bence bütün eğitimcilerin, tüm akademik dünyanın, üniversitelerin, her birimizin sorunu. Bizim yeni kuşakların dilini ve üslubunu anlamak, onlarla yeni bir iletişim kurabilmek, onlarla yeni bir dil oluşturmak için daha büyük çabalara gayretlere ihtiyacımız var diye düşünüyorum¹¹” demiştir. Her yıl 1-7 Ekim tarihlerinde farklı bir konunun gündeme taşındığı 2014 yılı Din Görevlileri Haftasında “Geç Kalma, Genç Gel” teması işlenmiştir. Böylelikle gençler ve cami arasında kurulması planlanan sıkı bir ilişkinin temelleri atılmaya başlanmıştır. Özellikle gençler ve genç yaştaki engelli bireylere karşı cami cemaatinin farkındalık düzeyinin istenilen seviyeye çıkartılmasında en büyük sorumluluğun kendilerine düştüğü gönüllü din görevlileri, 2012 Din Görevlileri Haftasında “Engelsiz Cami, Engelsiz İbadet” sloganıyla

10 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun 2005. T.C. Resmi Gazete, 25868, 07 Temmuz 2005.

11 <http://gencdergisi.com/7786-gec-gelme-genc-gel.html>, Erişim Tarihi: 10.04.2016.

başlayan süreci günümüze kadar en iyi şekilde sevk ve idare etmeye çalışmaktadırlar.

Kur'an Kursları Öğretim Programı öğrenme alanları ve üniteleri ile DKAB dersi öğretim programı öğrenme alanları ve üniteleri birbirine benzer özellikler göstermektedir. Hem okullar hem de Kur'an kurslarında bir yıllık eğitim öğretim dönemi toplam 36 haftadan oluşmaktadır. Kur'an kurslarında dinî bilgiler öğretimi (İtikat-2 saat, İbadet-2 saat, Siyer-1 saat, Ahlâk-1 saat) haftada toplam altı saattir. Böylece Kur'an kurslarında bir yılda toplam 216 saat Dinî Bilgiler eğitimi verilmektedir. Dinî bilgiler öğretimi (zorunlu DKAB 2 saat, seçmeli Peygamberimizin Hayatı 2 saat, seçmeli Temel Dinî Bilgiler 2 saat) isteğe bağlı olarak ortaokulda haftada toplam altı saat, lisede beş saattir. Böylece ortaokullarda bir yılda toplam 216 saat, liselerde 180 saat dinî içerikli derslerin eğitimi verilmektedir. Kur'an-ı Kerim dersleri Kur'an kurslarında haftada 12 saat iken, okullarda seçmeli olarak haftada iki saattir. Kur'an-ı Kerim dersleri, Kur'an kurslarında bir yılda toplam olarak 432 saat, ortaokul veya liselerde 72 saattir.¹² Eğitim-öğretim dönemindeki engelli çocukların ve gençlerin örgün ve yaygın din eğitiminde devam edebilecekleri dersler, ders saatleri ve ders içerikleri kıyaslandığında camilerde ve Kur'an kurslarında din görevlileri tarafından verilen dinî eğitim daha geniş içeriğe sahiptir. Her ilde Özel Eğitim Okullarının bulunmadığı düşünülecek olursa kaynaştırma eğitimine katılmayan gençler, camiler ve Kur'an kurslarından azami derecede istifade edebilmektedirler.

Genel olarak bakıldığında dinî eğitim ve manevî desteğe ihtiyaç duyan engelli gençler en çok;

- Farkındalık ve empati,
- Din eğitimi verebilecek formasyona sahip din eğitimcisi,
- Aileler aracılığıyla dinî gelişimlerine katkı,
- Müfredat, ders kaynağı, materyal, fiziki ortam, erişilebilirlik ve ulaşılabilirlik, konularında güçlüklerle karşılaşmakta olup özelde din eğitimcileri, genelde Diyanet İşleri Başkanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yapılacak düzenlemeler ve çalışmalar sonucunda istenilen seviyeye ulaşılacaktır. Bilinmelidir ki engelli bireylerin din eğitimi ve öğretimleri ile din hizmetleri alabilmelerinde en büyük sorumluluk ve önem din gönüllülerinindir.

12 Başkonak, Mustafa (2016). Türkiye'deki Lise Mezunu İşitme Engellilerin Din Eğitiminde Karşılaştıkları Güçlüklerin Öğrenci ve Eğitimci Görüşleri Açısından Değerlendirilmesi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, s.43.

Kaynakça

- 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun (2005). T.C. Resmi Gazete, 25868, 07 Temmuz 2005.
- Ataman, A. (2005). “Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitime Giriş” (Editör: Ayşegül Ataman), *Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitim*, 2. Baskı, Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 11-30.
- Başkonak, M. (2016). *Türkiye’deki Lise Mezunu İşitme Engellilerin Din Eğitiminde Karşılaştıkları Güçlüklerin Öğrenci ve Eğitimci Görüşleri Açısından Değerlendirilmesi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Devlet İstatistik Enstitüsü ve Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı (2004). “Türkiye Özürlüler Araştırması 2002”, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- Kırcaali-İftar, G. (1998). “Özel Eğitim” (Editör: Süleyman Eripek), *Özel Gereksinimli Bireyler ve Özel Eğitim*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Yayınları No: 1018, 1-13.
- Kula, N. (2000). “Bedensel Özürlü Gençlerin Din Eğitiminde Dikkat Edilmesi Gereken Psikolojik Hususlar”, *Gençlik Dönemi ve Eğitimi, İSAV Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi*, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- Kur’an-ı Kerim ve Türkçe Meali (2006). Ankara: DİB Yayınları.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2006). “Özel Eğitim Hizmetleri Tanıtım El Kitabı”, Ankara: MEB Yayınları.
- T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı (2003). “I. Özürlüler Şurası, Çağdaş Toplum, Çağdaş Yaşam ve Özürlüler, Komisyon Raporları Genel Kurul Görüşmeleri”, 29 Kasım-2 Aralık 1999, Ankara: Takav Matbaacılık ve Yayıncılık A.Ş.